

ПЕРИФРАЗА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Концептуальні засади щодо визначення лінгвальної природи, стильової специфіки перифразових номінацій висвітлено в наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних мовознавців: І. З. Ільїної, Г. З. Розанової, Л. М. Синельникової, Л. В. Шубіної, В. П. Григор'єва, Г. М. Малажай, В. І. Орлової, Є. С. Регушевського, І. Ю. Кобилянського, Н. М. Сологуб, А. С. Єлізарова, Л. В. Грехневої, Г. П. Євсєєвої, О. А. Копусь, В. П. Москвина, М. О. Сиривля, Т. І. Битевої, О. В. Євдокимової, Ю. С. Макарець та ін. Проте окремі питання, які стосуються значення перифразових номінацій, їх видів, співвідношення з іншими мовними одиницями досі відкриті.

У лінгвістичних студіях побутує неоднозначна думка щодо інтерпретації перифрази як мовного явища (номінативної або стилістичної одиниці), немає єдиної думки про її категорійні та структурні особливості. Так, наприклад, І. Ю. Кобилянський, О. М. Кожин вважають, що найменшою одиницею, за допомогою якої може виражатися перифраза, є словосполучення, а Є. С. Регушевський та Н. М. Сологуб схиляються до думки, що перифраза може бути виражена як словосполученням, так і словом, а іноді й цілим реченням. З огляду на це, актуальною постає проблема подальших досліджень природи перифрази.

У науковій літературі немає єдиної думки про те, предметом якої галузі мовознавчої науки є перифраза. Так, М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський розглядають явище перифрази в лексикології, О. С. Юрченко – у фразеології, І. Ю. Кобилянський – у синтаксисі. На думку В. В. Зайцевої, недостатня чіткість у потрактуванні сутності перифрастичних одиниць зумовлена тим, що деякі мовознавці не диференціюють поняття «перифрастичної мови» і «перифрази», тобто не проводять межу між здатністю мови виражати те саме чи схоже значення різними засобами, з одного боку, і конкретними мовними одиницями, що функціонують у текстах і мають відповідну логіко-

психологічну основу, образну семантику й відповідну структуру, – з іншого [11, с. 79].

Перифраза привертала до себе увагу ще в добу античності й стала об'єктом вивчення в античних теоріях стилю. Так, у контексті неоднослівної метафори образну перифразу як засіб увиразнення стилю розглядав Аристотель у своїй «Поетиці» [2, с. 170–171]. У «Настановах ораторів» Квінтіліан розуміє перифразу як риторичну фігуру, яка полягає в заміні традиційної однослівної назви позначуваного недослівним зворотом, що виконує функцію прикрашання стилю [1, с. 224–225].

Отже, у промовах ораторів античності перифраза виконувала функцію уникнення прямого називання небажаних явищ, що надавало думкам, які висловлював ритор, більшої привабливості й переконливості.

Варто зазначити, що термін «перифраза» згадується і в «Лексиконі словенороському» Памви Беринди (1627 р.), де перифразою поймають описове, багатослівне називання того, що може бути поименовано одним словом [4, с. 151].

Щодо потрактування перифрази в сучасних мовознавчих студіях виокремлюють два основні підходи: ономасіологічний та стилістичний. Їх виокремлення є умовним, адже вони є невіддільними аспектами функціонування перифрази, як і будь-якої іншої одиниці мови.

Прибічники першого, ономасіологічного підходу, кваліфікують перифразу як одиницю мови. Витлумачення перифрази як описового найменування лягло в основу для подальших спроб дати їй дефініцію. На сьогодні інтерпретація сутності перифрази значно ширша, витлумачення терміна «перифраза» різне. На думку О. А. Галича, перифраза – це заміна прямого найменування предмета непрямым його означенням, даним у формі описового словесного зворота, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки [6, с. 218]. Автори «Літературознавчого словника-довідника» пропонують замість звичайної назви певного об'єкта й полягає в різних формах чого словника-довідника» зазначають, що це – «мовний зворот, який вжива

опису його істотних і характерних ознак» [7, с. 532]. О. С. Юрченко зазначає, що терміном «перифраза» називають три принципово відмінні речі: прийом описового називання, засіб, за допомогою якого здійснюється цей процес, наслідок називання, а отже, перифраза – це складена мовна одиниця, що має лексичне значення. Ю. С. Макарець зводить пропоновані О. С. Юрченко аспекти сутності перифрази в синтетичне положення про те, що перифраза – це «засіб вторинної номінації, репрезентований складеною мовною одиницею з неподільним значенням, яка в тексті здебільшого виконує роль стилістичного засобу (та це не єдина його функція)» [13, с. 22].

Ономасіологічний підхід полягає у визначенні перифрази як одиниці мовлення, яку використовують для вторинного називання понять, явищ навколишньої дійсності. Номінативний аспект потрактування перифрази висвітлений у наукових працях Г. З. Розанової, Л. В. Шубіна, Г. М. Моложай, І. Ю. Кобилянського, Н. М. Сологуб, Г. П. Євсєєвої, О. А. Копусь, В. П. Москвина, Т. І. Битевої та ін. У лінгвістичних розвідках, присвячених теорії перифрази, її розглядають так: Т. І. Битева перифразою називає лексичну конструкцію, яка складається зі слова, що є домінантом, та власне перифразового сполучення [5, с. 28]; І. Ю. Кобилянський перифразою називає метафоризоване сполучення слів, яке, має одну чи кілька рис предмета, ознаки, дії, слугує засобом їх образно описової характеристики і є контекстуальним синонімом до слова, яке є основним їх найменуванням [11, с. 51]; Г. М. Моложай стверджує, що перифраза – це «семантично неподільне словосполучення, яке у процесі мовлення називає предмети, ознаки, дії й одночасно характеризує їх» [14, с. 10]; Ю. С. Макарець підкреслює, що перифрази є «оказіональними одиницями, різновидом засобів вторинної номінації, скомбінованих для певного контексту, поза яким вони переважно втрачають своє значення, але, за умови частого використання, можуть не тільки зникати, а й переходити до мовної системи» [13, с. 15].

Серед інших характеристик перифрази, які дають змогу кваліфікувати її як лінгвальну одиницю, називають такі: заміненість словом (Д. П. Вовчок,

Т. І. Битева); семантична цілісність (Г. М. Моложай, Г. П. Євсєєва); наявність оцінної характеристики (А. К. Мойсієнко, Г. М. Моложай, Є. С. Регушевський); метафоричність (І. Ю. Кобилянський); синонімічність стосовно первинної назви (Г. З. Розанова, Л. В. Шубіна, Є. С. Регушевський); функціонування як одного члена речення (Д. П. Вовчок, Н. М. Сологуб), неоднослівність (описовість) (Г. М. Моложай, І. Ю. Кобилянський, Г. П. Євсєєва, Н. М. Сологуб).

Зауважимо, що заміність перифрази словом – одна з її найважливіших ознак [5, с. 25]. Проте Ю. С. Макарець висловлює думку щодо уточнення цього положення. Дослідниця звертає увагу на те, що перифразова номінація може бути заміником не лише однослівної назви, а й назви, вираженої словосполученням. На підтвердження своєї думки дослідниця наводить приклад евфемістичної перифрази *страшна знахідка*, вихідним значенням якої є «мертва дитина». Авторка робить висновок, що доречно говорити не про заміність перифрази одним словом, а про семантичну неподільність, тобто позначення одного поняття, що при семантико-синтаксичному підході зумовлює його функціонування як одного члена речення [13, с. 16–17].

Наявність оцінної характеристики – визначальна характеристика перифрази. Так, Є. С. Регушевський підкреслює, що перифрази є образно-описовими й переносними найменуваннями предметів, явищ, осіб тощо [16, с. 492], основне призначення яких – посилити виразність, дієвість тексту [8, с. 6]. Такої ж думки дотримується і Н. М. Сологуб, яка вказує на те, що і метафоричні, і описові перифрази завжди є носіями оцінного значення. Дослідниця підкреслює, що вони ніколи не бувають звичайними лексичними паралелізмами до наявних назв [18, с. 109].

І. Ю. Кобилянський зазначає, що всім перифразам властива метафоричність. Саме вона відмежовує їх від звичайних необразних описових зворотів. Проте Ю. С. Макарець уточнює цю думку. Дослідниця підкреслює, що метафоричність не варто вважати загальною ознакою для перифраз, адже існує група логічних перифразових номінацій. Вони близькі до дефініцій, яким

не властива образність (наприклад: *стародавнє село на березі Псла* – с. Великі Сорочинці) [13, с. 19].

На синонімічності перифрази щодо замінюваного слова або словосполучення акцентують свою увагу Г. М. Моложай, М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський та ін. Так, Г. З. Розанова переконує, що між перифразою і перифразованим словом наявні особливі синонімічні відношення, специфіка яких полягає в тому, що обидві мовні одиниці мають той самий денотат [17, с. 27–29]. Г. М. Моложай тлумачить перифразу як образний синонім слова, що від первинної назви відрізняється тим, що має стилістичні та семантичні відтінки й слугує для докладнішого вираження думки [14, с. 21].

Однак Д. М. Шмельов зазначає, що можливість позначити той самий денотат різними словами не є свідченням їхньої синонімічності. Їхню синонімічність заперечує і Т. І. Битева. Дослідниця переконана: важко погодитися з тим, що відношення денотативної тотожності – один з особливих видів синонімії, якщо виходити з позиції витлумачення синонімії як семантичного явища, тобто відношень, які наявні між словами або словом і сполученням слів за їхнім значенням, а не здатністю позначити той самий предмет [5, с. 37–38].

Неоднослівність і описовість є сутнісною ознакою перифразових найменувань. Зауважимо, що вираження перифрази дериваційно непохідним словом у багатьох дослідників викликає сумнів через несумісність їхньої семантики. Зокрема, Г. З. Розанова, І. Ю. Кобилянський, Г. П. Євсєєва вважають, що слово має надто загальне значення порівняно з перифразою. Проте Ю. С. Макарець наголошує на тому, що слова-композиції, утворені на основі словосполучень, такого обмеження не мають і можуть бути структурною моделлю утворення перифраз. На думку дослідниці, вони зберігають описовість, яка була властива вихідним словосполученням, але становлять одне ціліснооформлене слово [13, с. 18].

Стилістичний підхід репрезентує витлумачення перифрази як стилістичного засобу. Проте мовознавці не дійшли єдиного висновку у

визначенні її видової належності. Одні лінгвісти визначають перифразу як стилістичний прийом, інші – як троп. Так, наприклад, у межах стилістики перифразу до тропів відносять О. Д. Пономарів, Л. І. Мацько, М. М. Кожина і потрактовують її як зворот, який замінює назву предмета, явища описом їхніх суттєвих ознак.

На тому, що перифраза є стилістичним прийомом, наголошує Л. В. Підкамінна. Мовознавець зазначає, що в основі перифрази є непряме, описове позначення предметів, осіб, явищ дійсності, яке має переважно емоційно-експресивний характер і на основі певної ознаки, істотної в конкретному контексті, формує оцінку, сприяє яскравості, виразності зображення [15, с. 60]. О. В. Євдокимова наголошує на тому, що перифраза є «стилістичним прийомом, який заміняє назву явища, предмета описовим виразом» [9, с. 13].

Ю. С. Макарець підкреслює, що неоднозначність у витлумаченні видової належності перифрази могла б бути усунена за умови розв'язання питання про її входження до лексико-семантичної чи синтаксичної сфери мови, оскільки, на думку мовознавця, саме в цьому полягає основна відмінність між тропами та стилістичними фігурами [13, с. 13]. Так, у літературознавчому словнику-довіднику «троп» визначений як «слово, вживане у переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми» [12, с. 679], а «стилістична фігура» – це «незвичний синтаксичний зворот, що порушує мовні норми, вживається задля оздоби мовлення» [13, с. 641]. Орієнтиром для розмежування стилістичних фігур і тропів є положення про те, що фігури належать до рівня синтаксису, тропи – до лексики. Ю. С. Макарець стверджує, що «формальна репрезентованість більшості перифраз одиницями синтаксичного рівня (словосполучення й речення) дає підстави окремим дослідникам віднести його до стилістичних фігур, однак семантична неподільність і вторинність значення, а також можливість вживання в ролі перифрази окремого слова спонукає розглядати його серед тропів» [13, с. 14].

У нашому дослідженні на позначення засобу вторинної номінації використовуємо термін у формі жіночого роду *перифраза*. Як синонімічні до терміна «перифраза» вживаємо терміни «перифразова номінація», «перифразова одиниця».

Отже, спостерігаємо відсутність чіткого визначення щодо видової належності перифрази. На думку Ю. С. Макарець, це зумовлено тим, що дослідники уникають називати гіперонім у дефініції [150, с. 14]. Так, наприклад, Ш. Баллі перифразу трактує як «вільне і спонтанно народжуване алегоричне вираження тієї ж думки» [3, с. 126]. У визначенні, яке подане у «Словнику лінгвістичних термінів», перифраза є описовим зворотом мови або стилістичною фігурою, тропом, за допомогою якого передається зміст іншого слова, виразу, шляхом підкреслення якоїсь особливості, істотної в певному контексті, ситуації [12, с. 185].

Аналіз запропонованих дефініцій перифрази дає змогу визначити її як стилістичний прийом, що залежно від своєї структурної схеми, представлений фігурою або тропом.

Отже, перифраза є вторинною описовою номінатомою, скомбінованою мовцем для повторного називання денотата, який уже має первинну назву та містить оцінний компонент.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля : антология текстов : [Сб.]. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 362, 1 с.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель; [пер. с древнегреч. О. Цыбенко, В. Аппельрот]. Москва : Лабиринт, 2000. 224 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика. Москва : Изд-во иностр. лит, 1961. 394 с.
4. Беринда Памво. Лексикон словенороський Памви Беринди / підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.
5. Бытева Т. И. Очерки по русской перифрастике. Москва : Элипс, 2008. 303 с.

6. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : підручник / за наук. ред. Олександра Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.

7. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

8. Євсєєва Г. П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80 – 90 років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 19 с.

9. Евдокимова Е. В. Прагматический и лингвокультурологический аспекты перифраз и сходных стилистических приемов в газетно-журнальном дискурсе (на материале прессы Великобритании и США) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Иркутск, 2008. 172 с.

10. Зайцева В. В. Перифрастичні одиниці та метонімічні перенесення в газетному тексті. *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника.. 2010. Вип. 9. С. 78–88.

11. Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 1. С. 51–55.

12. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

13. Макарець Ю. С. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі : монографія. Київ : В-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 205 с.

14. Малажай Г. М. Сучасная беларуская мова: Перыфраза : вучэб. дапаможник для філал. фак. пединститутаў / пад рэд. Ф.М. Янкоўскага. Минск : Выш. школа, 1980. 96 с.

15. Підкамінна Л. В. Перифраз як засіб образної індивідуалізації у поетичній мовотворчості Т. Г. Шевченка. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2013. Вип. 10. С. 59–62.

16. Регушевський Є. С. Перифраз. *Українська мова: Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-те вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2007. С. 492.

17. Розанова Г. З. Перифраз и его функционирование в прессе ГДР и ФГР : дисс ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1973. 203 с.

18. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара. Київ : Наукова думка, 1991. 140 с.